Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ա

ՀԱՆԴԷՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՄԱՆՈՒԷԼԻ ԲԱՐՈՒՆԱԿ ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ

ԱՀԱԿԵՐՏ ԱՐՔՈՒՆԻ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻՆ

ԹԻՒ 4· ՓԵՏՐՎԱՐ 15·

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

Ի ՏԱՊԱՐԱՆԻ Ց· ՄԻՒՀԵՆՏԻՍԵԱՆ

ՀՓՑՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՓՈՂՈՑ ԹԻՒ 17·

ԱՐԱՐԱՏ

ՀԱՆԴԷՍ

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԸՆԴԱՅԻՆ, ԱՌԱՒԱԾԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

Բ· ՏԱՐԻ· ԹԻՒ 3· 1862 ՓԵՏՐՈՒԱՐ 15

ԸՆԳԱՅԻՆ

ԲԱՆՔ ՎԱՐԱԳԱՅ[1] ԱՒՐ ՆԱՀԱՊԵՏ, ԵՒ ԱՐՁԱԳԱՆՔ ՆԱՀԱՊԵՏԻՆ

Վարագ։

Լա՛յ Նահապետ գլխեր ցորեկ անմխիթար,
Ե՛կ ու նառէ դաղդոչուն ձեռքդ առ քո քար.
Ջարկ ու երգէ արտասուելով բարառնաբար,
Թող արձագանք տան քո ձայնին սար ձոր ու քնար։
Հայրենասէր առաքինիք առ քե՛զ կանչէ,
Սրտիս ցաւերն ամեն անոնց զատ զատ պատմէ.
Հիմայ բեր Թուղթ, գրիչ, մելան ասածս գրէ՛,
Ի՛նչ որ տեսայ ես փառք պատիւ ի սկզբանէ։
Տա՛ր ատորոս վարի Վարագ. ասա՛ տպեն,
Ոսկեթեւեռուբ Արծուոյ Թեւերին վրայ դնեն,
Իմ գաղթական սիրուն որդւոցս ամէն յուշարկեն,
Իբե՛ Թերևս նոքա ինձի ձար մը գտնեն։

Նահապետ։

Այլ խրթնացեալ ես քո ցաւերը որ մէկ պատմեմ,
Կիսակործան սուրբ տաճարներդ երբ կտեսնեմ.
Քեզ այս վիճակ չեկող տեսող հատ կերեւնեմ,

ՍաՀմ և ողբ խաւար աչացս ղբոս տեսանեմ։
Ամ Նահապետ խեղճ Սարկաւագ Թող շուտ մեռնէք,
Եւ ոչ այսպէս աւերակներդ գար ու տեսնէր.
Քո սրտառուչ լայ ու կական մոխիկ ընէր,
Թերեւս կարծեմ իւր երջանիկ պիտի ասէր։
Ցաւերդ Թուել, ահ, չեմ կրնար աւանոյ լալուս,
Մի բարեկամ ուրեմն հիքոյս չեմ յանձնառու.
Եկի յայս տեղ ողբալեւսդ ես այցելու,
Արդ կհրաժարիմ կերթամ քեզմից լալով հեռու։
Բանաստեղծներ Թող գան նստին շարան շարան,
Հարայ բերեն քնար չուԹակ և նուագարան.
Ողբեր չինեն աաեն, զարնեն, լան ու գոռան,
Միայն կմնդրեմ ինձ երԹալու շնորհէ հրաման։

Վարագ.

Ամ Նահապետ ականջներդ բայց խրատս լսէ,
Ինչ որ կասեմ ամեն անանք կարգաւ պրէ՛,
Ձեր ցեղը գիտեմ ես բնագրիչ ի սկզբանէ,
ԱղօԹս վարագ լլայ ազատ Տէր քեզ օրհնէ։
Այօր քո ձայնին եկ ու լսէ կայ հնազանդ,
Զայրացեալս հերիք նեղէս զիս եմ հիւանդ,
Գաւառ ինչպէս օրեր հասուց զիս գժնեայ բազդ,
Որ ցաւակից լինին ինձի Տիխոխ Բիւզանդ։

Նահապետ.

Ասա մայրիկ ես քո ձայնին կամ հպատակ,
Զքեզ սիրողայ պիտի լլայմ բոլոր հրեշտակ.
Զիս ընդունէ աա ու պահէ քո հման տակ,
Զլլայ ուրեմն բարեկամս ինձ քո եմ ղաւակ։
Ձեի ուզեր որ քո ցաւերը դուն բանայիր,
Քանգեալ գնացեալ վառագ յիշելով հառաչէիր.
Խորհուրդս չգիացած լինձի վրայ կբարկանայիր,
Խօսէ մայրիկ պիտի գրեմ այժմ ժիրուժիր։

Վարագ.

Վ ահ գալիլեան կտեսնես այս իմ սեւ պարԹեւ ասր,
ԳողգոԹային վառացը հատու համ-հատասր.
Աո ինքն պահեց կենաց սուրբ փայտն երեք ջրս գար,
Որուն սպաս միշտ կտանեին սերովբէից պար։
Թագաւորաց օրիորդներ Հռովմայ եկան,
Ծաղկուն վայրերս տեսանելով հոս օԹեցան.
Կողոպտելով հարաց բերին այն սուրբ նշան,
Որ այժմ սիրով գրկեր կպահէ հնաչէն վան։
Կաւանք երբոր Վաղարշապատ գաղԹեալ գնացին,
Ի սեր Փրկչին իրենց արիւնը հոն Թափեցին.

Ա յի Խաչին մնալը Գալղեթայի աւանդեցին,
Զաշման առնել քահանայից պատուիրեցին։
Հայաստանին արդ իմ վեհան ոլորմեցաւ,
Երբ սուրբ արիւն օրհնդաց հառուեցաւ։
Տանն Աբրահան պայծառ արեւ մ'ալ ծագեցաւ,
Զի վերապէն Լուսաւորիչ Հայր մեր պրծաւ։
Նկատ Տրդատը քաջկելով առողջացուց,
Եւ մեղկնեալ նախարարներն զգաստացուց։
Զօրեքառասան բիւր ժողովուրդ Եկիրատը լեցուց։
Մկրտելով զանոնք հոգւով պայծառացուց։
Հայաստանի կռատուններըը ամեն քակեց,
Եւ չար դևերը անանց մէջէն ազգ հալածեց։
Կաթողիկէ Նոր Սիանի հիմն ակեց,
Հազար հազար եկեղեցի մատուռ վինեց։
Նմանց մէջէն մեկն ալ ես եմ պատմել բանիս,
Որ պարծանաց պարծանք եղայ Տոոմ գաւառիս։
Ամ մինչ քնքուշ վեհան սիրով մնայր առ իս,
Ամեն բերան վրէ կարդալով կօրհնէին զիս։
Մհ կմոռանամ հառաչելով այն չքնաղ դար,
Որ սուրբ նշանը յայտնի եղաւ վառօք պայծառ։
Այս կարեցաւ իմ չորս բոլոր սար, ձոր ու քար,
Շատ հրեշտակներ յերկինից իջան այս հակայ սար։
Ընդար Թօթիկը հետ իւր Յովել աշակերտին,
Տանն աւուր չափ 'նօթի քաղցած աղօթեցին։
Տիրոջ քովէն արտառուելով զայս խնդրեցին,
Հանել ի լոյս զպատուական աւանդն անգին։
Տէրն լսելով հակաղներուս ջերմ աղօթից,
Գալղեթայի գլուխը պատաւեց երկու դևերից։
Խաչը դուրս հանեց Աբեւը մնաւ ճառագայթից,
Հիւանդը կմրբէր սուրբ նշանն անոյշ հոտից։
Թռաւ սարէն եկաւ նստաւ իմ սուրբ սեղան,
Շատ հրաշքներ նայն միջոցին տեսնուեցան։
Լուսաւոր սիւնը յերկինից յերկիր երկտասան,
Երկար տաճն երևեցան վառապսրական։
Վրահ տեսեալ ամեն կողմէն հոս վազեցին,
Հեղեղի պէս զիս ամփոփեալ ողողեցին։
Խումբ խումբ եկան կենաց սուրբ փայտը համբուրեցին,
Ուրախութեամբ իրենց տներ Թողին գնացին։
Այս կգովեմ ջերմիկ հառաչը Վարդ պատրկին
Եւ անոր պէս շատ խշհատաց Հայոց ազգին։
Որ ի պատիւ ամենայաղթ սուրբ նշանին,
Զիս ի հիմանց նոր ի նորոց նորոգեցին։
Կարծեմ շատ մարդ այս միջոցին հրաժարեցան,
Թողին զաշխարհ կենաց փայտին ապաս մնան։
Թօթիկ սուրբ Հօրը բարի վարուցը նախանձեցան,

Իմ լեռ ու ձոր կրծնաւորք Հարստացան ։
Նա ան տեղն Թագուհւոյ պէս կպարծենայի,
Վասպուրական վանօրէից ալ կիշխէի ։
Իմ զաւակներս գիրկս գրկած կվարժէի,
Կաթ իմաստից անոնց յօժար կքամբէի ։
Սիրուն փեսաս զողորմելիս դեռ կսիրէր,
Եւ ոչ այսպէս ձեռաց Թողած կայի անտէր ։
Միաբանից կամաց կամաց պաղեցաւ ոչեր,
Փախան ամէնքը զիս Թողուցին աւեր անտէր ։
Աչս Նահապետ մըր այն փառքերս եկան գնացին,
Թշնաւառ Թիւնք դէեա նոցա յաջորդեցին ։
Անկայ ի ձեռս աւազակաց կողոպտեցին,
Ողորմելս այս բնաւ երբէք չինայեցին ։
Պիղծ ոտքերով իմ սուրբ երկիր կոխկռտեցին,
Ընտ սեղանը իւր Հանդերձից մերկացուցին ։
Ինչ որ իմ էր ամէն բռնի, ամ, գերեցին,
Մինչեւ անգամ սուրբ Հիմունքս եւս տապալեցին ։
- Փայտասը չկրցաւ քար մը քակել իմ պատերէն,
Մրճոյ բերանն ալ բթացաւ միշտ զարնելէն ։
Բայց պակսեցաւ ոյժս այս վերջի չար Հարուածէն,
Որով քարերս ամէնը ցրուեց վաւօղ մէկէն ։
Աչս Նահապետ կթշէ ի կարճ տալ ցաւերս,
Ձորս կոզմ ամէն ցրուած կտեսնաս Համն քարերս ։
Ողբեր չինէ, լաց ու պաղատ Հայոց տալերս,
Ընդեօք կկարծես որ գթան, զիս իմ զաւկներս ։

Նահապետ ։

Ընչուշտ գիտեմ բնաւորութիւն Հայոց ազգին,
Քեզ Համար պիտի չինայեն իրենց գանձին ։
Անհոգ կեցիր ալ մի տրտմիր գուն այս մասին,
Քեզ պէս շատ արդէն Հիմնոյ նորոգեցին ։
Մօրդ այցելու գիտեմ կուգան գաղթեալ Ձագերդ,
Հայրենասէր ազգմնծներ զերդ գարնան գետ ։
Կչինեն գքեզ քան զառաջինն չքնաղակերտ,
Մօրդ խնդակից կըլլայ այն օրը խեղճ Նահապետ ։

Վարդ ։

Աչս Նահապետ ասանձներուդ այժմ Հաւատամ,
Եթէ գարձեալ զամայութիւնս յիշեմ ու լամ ։
Խօսէ տղոյս Հիւանդ եմ ես երկերիւք ամ,
Թէ տես չգան պիտի մեռնիմ ահ տարաժամ ։

Նահապետ ։

Երթայ չգայ այն բարբարոս աւերիչ գազ,
Որ քեզ ըստ Հողերուն հետ Համ Հաւասար ։
Բայց կգովեմ ես այս նեղիայ նորոգիչ գաղ,
Որ անկասկած կեանք պիտի տայ քեզ անպատճառ ։

Վարդ ։

Տուած յուսովդ քիչ մը ցաւերէս հանդստացայ,
Ես ինքնիրենս մխիթարել ալ սկսայ.
Ջամայութիւնս ոչ եւս յիշեմ մի լար աղայ,
Թող մեր խօսքին ինքը երկինք լինի վկայ:

Նահապետ.

Ողսմելիս որ այս խօսքերս հոգւովդ լսայ,
Աչքս նաեւ իւր նեղութիւնքն ամէն տեսայ.
Խեղճն եղեր է ոտնէն ի վեր տակնուվրայ,
Ամէ չկրնալով լացս բռնել թողի եկայ:

24 Յունուար 1860
Ի Վարագ:

Յոհաննէս Սիլիտագ
Տոպէյի:

ՀԱՏՈՒԱԾՈՒԹԻՒՆՔ

Ի վերայ կենսական զբօսիկեան և ի վերայ սահմանի կենաց:

Անդգս երկայնակեաց ըլլալու համար պէտք եղած միջոցներն գիտնալէն առաջ, կատարուածովի սովրիլ թէ ինչ է կեանք ըսածնիս, այն կենսական զբօսութիւն կոչուածը, որ նոյն ինքն է հիմն և նախակիզբ կենաց:—

Ընդհանք կարելի է այս ամենաբարձրը խնդրոյն բացատրութիւնովը տալ, որոյ համար մինչեւ այսօր փիլիսոփայ և բնագէտ անօգուտ տեղն քրտինք են թափեր և պիտի թափեն և գրժբաղդաբար չպիտի կարենան զանի լուծել, ինչպես և կըսէ Թալէս երեւելի բնագէտը, թէ ոչոք պիտի կարենայ զանի լուծել և սահմանել: Բայց սա սոր համար պէտք չէ որ շիտթինք, եւ բեւեռած դժուարութիւններն պէտք չէ որ զմեզ կասուցանեն: Ընդհակայ Թագաւորին առաջին բժիշկ և մեծն առողջաբան կըսէ թէ բնութիւնը սա մենաբարի մայր մի է, զինքը փնտռողը կսիրէ և կվարձատրէ: Ընթէ շատ անգամ մինչեւ մեր ուղած նպատակին ալ չհասնինք, դարձեալ մեծ շահ մը ըրած պիտի ըլլանք միշտ նորանոր և օգտակար գիւտեր ընելով, պիտի կարենանք անանցմով միխիթարիլ, որովհետեւ քիչ շատ փոխարէն մը պիտի սեպուին մեր անխոնջ աշխատութիւնքը: Սակայն այսպիսի կէտերու մէջ մեծ զգուշութիւն ունենալու է, դի շատ անգամ ձշմարտութիւնը դողով մը ծածկուած ըլլալով, կյուսահատինք, ուստի պէտք է կրկնեմ համբերութիւն խոհեմութիւն և հետեւաբար ստափակ ուշադրութիւն, միայն թէ դիտաւորութիւննիս անարատ ըլլայ, ապա կից ի գլուխ պէտք է ամենապարզ դրութիւն մը առաջնորդ ունենալ, սակայն քիչ մը երկայն, բայց ամենագիւրին, որովհետեւ ամէն տեսակ դրութիւնք, զմեզ ենթադրութեանց մէջ ձգելով, աշխատութիւննիս առանց պտուղի կը մնայ:

Ուստի մտաց ամէն տեսակ ենթադրութիւններէն հեռու կենալով և միանգամայն ամենահաստատ դրութեան հետեւելով, Պաքօնի սա խօսքերն մեզի համար զգուշացուած ջահի ըլլան թէ "նման Իսաց (պայքուշ) որոնք դիշերուան խաւարին մէջ միայն կրնան տեսնել, օրուան լոյսը, անոնց աչքը կկուրցնէ և ան առեն այն որ պայծառ է, չեն կարող քննել և տեսնել":

Ահա այս դրութեան հետեւելով բնութեան բարեկամներն կարողացեր

են առնլի անոր մօտենալու, և յիրաւի Պաբմի ժամանակէն ի վեր է որ ամէն նահապետի գիւտեր եղած է; և ան-թիւ հնարքներ, որոնք ոչ միայն զմեզ կզարմացնեն, այլ և պիտի զարմացնեն մեր յաջորդները:

Այս ճամբան բռնելով է որ մարդիկ բանի մը առանց լինչ ըլլալն գիտնալու, խոհեմաբար և անխոնջ աշխատութեամբ բոլոր կարելի եղած միջոցներն ի գործ դնելով վերջապէս կարող են եղած տեղեկանալու նոցա որպիսութիւնները, հաշուելու նոցա զօրութիւնը, որ գոնէ զանոնք միայն գիտնալուին, փորձառութեամբ մեծ օգուտներ գտած են և պիտի գտնեն:

Պարզելու և միշտ այս ճամբան բռնելով մարդիկ միտքնուն անպատմանօթ գոյութեանց և նոր եղած են հրամայելու առանց զանոնք տեսնելու և ջոջափելու, բայց և այնպէս այսօր զանոնք ըստ պիտոյից և ըստ հաճոյից կգործածէ:

Այրնիսականութիւնը և ելեքտրականութիւնը, երկու մեծ զօրութիւններ և սկզբունքներ են, որ մինչև այսօր մարդ անկարող եղած է զանոնք ամրմնել և գործել անկարելի ըլլայ անոնց ինչ ըլլալը գտնելու, առկայն և այնպէս փորձառութեամբ և աշխատութեամբ այն առաջնոյն գերի ըրած են մեզի, որոնց առաջինովը ծուլաճամբորդութիւնները կրնան բացատրել և բազմաթիւ մեր թերն և դիշեր ժամնահակ անկողնոյս մէջ պառկած ձրադնիս կվատնէր:

Աւասիկ մենք այս դրութեան հետեւելով, սակայն երկայն բայց պարզ, խոհեմութիւնը մեզի առաջնորդելով յառաջ բերած խնդրոյս մէջ մտնենք, և կարծեմ թէ այս ամենաբարձր խնդրոյն լուծմանը մեծագոյն պիտի օգնեն եթէ նախ քննենք թէ ինչ է կեանք և կենսական ոյժ, ապա յատկութիւնները, յետոյ սա հետեւեալներն, ինչպէս Ա. ընդհանուր գիտութիւնք կենաց տեսութեան վերջի բ. ամէն տեսակ անատոմիան ցոյց տանելու համար, որ նախ կրնանք յառաջ բերել, մեկնելու հետ բաղդատելու, դիտնալու համար թէ, կենդանեաց կենաց տեսութեանը քիչ կամ շատ ազդող պարագայներն որոնք են, վերջապէս երկայնակեացութեան և կենաց համառօտութեան առնադրու պատճառներն գտնալ:

Այսմիկ վերջ պէտք եղած տեղեկութիւնները և ծանօթութիւնները տանելով, կյուսամ որ պիտի կարենանք ամենայն դիւրութեամբ տալով նահատակ մեծ խնդիրն եթէ ոչ ըստ կարելի է մարդուս իբր կենաց տեսութիւնը երեւակել կամ մեկ խօսքով երկայնակեաց ըլլալ:

Աւասիկ նախ կհարցնեմ թէ ինչ է կեանք ըսածնիս և հետեւաբար ինչ պիտի հասկցուի կենսական ոյժ ըսելով:

Պատասխանը յաջորդ թիւով:

ՕԳՏԱԿԱՐ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՔ

Խօսակցութիւնք Դ.

---

1. Հոս կսահմանէ տանից պաշտօնը. — Օրէն թիւ 3. երես

— Այ, այս յատնաժամներուն պաշտօնը եթէ լաւին պէս առնել ուզենք հատորներ կրնան լեցուիլ. և ես, որ Ընթերցողաց ձանձրացուցիչ ըլլալ չեմ ուզեր հետեւեալ ընելիք խօսակցութեանցս միջոցաւ ըստ կարելւոյն զանոնք յառաջ բերել որոշած եմ. բայց

սա հետեւեալ մէկ քանի կէտերն ալ այս անգամ խօսելով կվերջացնեմ Թէ, այն շահկանեռուն մէջ ուր ուսելիքի վերաբերեալ ամէն բան կծախսուի, հոն անոնց կողմանէ յատուկ պաշտօնեաներ ժուռ կուգան քննելու համար Թէ, ծախսուածները հինգած կամ հոտած են, և եթէ այս տեսակ բան մը տեսնուի անմիջապէս ամենը մէկէն տեղը վճարուն կինեռուին, և ըստ օրինի չանձնաժողովն այս մասին համար որոշեալ տուգանք կառնեն։ Ընդհակառակն այս տեսերեույթս ոչինչ բան մը կերեւի, բայց դիտցէք որ այնպէս չէ, այս ընելութենն կրնաք հասկնալ Թէ որչափ հիւանդութեանց դէմը կ'առնուի, որոնք մեր մէջ արգելօք քանիներուս կենաց ամենանուրբ Թելը կտրած են, կկըտրեն և պիտի կտրեն, անմխիթար Թողեալ ծնօղք, զաւակ, բարեկամ և այլն։ Այս կէտին գալով չեմք կրնար լուռ անցնիլ մեր Ազգային խեղճ պանդուխտներուն վերայ մէկ քանի խօսք ընելու, քանի որ հանդուրժած և քաշ տեղեկացած եմ որ անոնց մեծագոյն մասին մահուան պատճառը ապխտութենն է, ապխտութենն է կըսեմ գարձեալ որովհետեւ առանց ուշադրութենն ընելու Թէ կերակուրն Թէ հագուստնուն, և Թէ պառկած տեղերնուն, ընդած օդերնուն, ցաւալի հիւանդութեանց են Թակոյ կըլլան։ Իսկ նոցա արհեստներուն գալով, բայց աւելի ազէկ է որ ըսենք ճշմարտութենը պահելու համար անուանելի աշխատութիւններին, մարդուս կազմուածքը ոտիրացնող, մաշեցնող և հալեցնող գործն ըլալմունքներ են, որոնք լուսաւորեալ ազգի մէջ այս տեսակ աշխատութիւնեերն անուանոց բաժինն է։ Ար ՝ այսպէս սիրտ կրնայ դիմանալ տեսնելով անոնց այս խեղճ վիճակը, Թշուառութեան ամեն տեսակ ձիւղերուն մէջ ընկճըուած, օտար երկիրներու մէջ Թափառական, հեռու իրենց հայրենիքին, հեռու ամուսնին, հեռու զաւկներէ, վերջապէս հեռու և դարձեալ հեռու բարեկամէ և ծանօթէ, խեղճութեան և անօգնականութեան մէջ տպրելով, մեծագոյն մասը իրենց կենաց քաղցր օրերուն վերջ կուտան զանազան ցաւալի հիւանդութեանց ղահ ըլլալով, միանգամայն և անդարմանի մնալովնին։

2. Պանդուխտներուն վերայ խօսելով միշտ նոցա առողջութիւնը վտանգի մէջ ձգած և հետեւաբար նոցա կենաց տեւողութիւնը կարճատող պատճառներուն ամենէն մեծ և գլխաւորը պրն է։

— Արդի ընթերցող, վերյիշեալ պատճառներուն ամենն ալ իրեն համար իւր կարեւորութիւնը, զօրութիւնը և չիշ ըստ ապդեցութիւնն ունի. (ինչպէս որ յաջորդ խօսակցութիւններս պիտի հասուսանեն)։ Նոյց ինձի կերեւի որ այս ամեն պատճառներուն մէջէն ամենէն վտանգաւորն է արդ այն հատուածներն որոնք կը Թարգմանուին, մարգուս մարմինը հալեցնող և մաշեցնող այն ՝ հերով և վշերով, որոնց միակ պատճառն է պանդխտութիւնին և աղքատութիւնին։

Նոցա առողջութիւնը վտանգի մէջ դնող պատճառներուն առաջին և գլխաւորը այս պերն ու վշերն են կըսեմ և զանազան պարագայներու նկատմամբ. վասն զի զգայողական այս մեծ նշանները Թէ ֆիզիկապէս և Թէ բարոյապէս կազդեն և վտանգաւոյն զարմանալին առ է Թէ ոտնոց այս կէտին համար ունեցած զգայողութիւնին չատ առաւել է և կրնամ ըսել Թէ հոն կկայանայ և կտահմանի նոցա զգայողութեան աշխարհը և բոլոր աշխարհը, զորն չիշելս առեղս իմ բերնէս անդամ ՝ Ի մը կԹաթ, այն է ահա հայրենասիրութիւնը, զաւակասիրութիւնը, ընտանեաց սէրը և այլն։ Ար սանդուխտ եղբարցը գիշերային միսթեան

գլխաւոր նպատակն ու իրենց խօսակցութեան նիւթն ասոնք են, զի՛ որը իւր կինը, որ մէկը զաւակը, միւսն ծնողը, որ մէկն ալ սիրականը կ՚ուշէ, ասոնցմով կ՚ուշեն նաև իրենց բնիկ երկրին անուշիկ օդը, ջուրը և այլն. ասոնք այնպիսի բնական են մարդուս, որոնք իրեն հետ կծնին և իւր հետ վերջապէս կմեռնին։

ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ Ե.

1. Ի՞նչ է հիւանդութիւնը։

— Հիւանդութիւը մարդուս կազմուածքին մէջ դանուած կարեւոր պաշտօններուն մէկն է, որով մարդս կշրջանչէ օդ։

2. Ի՞նչ է այս մեծ պաշտօնին գլխաւոր նպատակը։

— Հիւանդութեան գլխաւոր նպատակն է մարդուս մարմնոյն մէջ շրջան ընող ապականեալ կամ անդարար յատկութիւնը կորսնցնող արիւնը մաքրել։

3. Հիւանդութեան յատկացեալ գլխաւոր անդամներն որոնք են։

— Թոքերն, որոնք թուով երկու ամենափոքրիկ և ամենապիտանի անդամներ են, և կազմուածքին մէջ ամեն կերպով ապահովեալ կողմը կըբնակին կուրծքին մէջ. և աջ կողմինը աւելի մեծ է քան զձախն։

4. Հիւանդ հնչելու կարելի է ապրիլ։

— Թէպէտ մարդս առանց ուտելու մէկ քանի օր կրնայ ապրիլ, սակայն առանց հնչելու անկարելի է հազիւ մէկ երկու վայրկեան ապրիլ։

5. Հասոի կհասկնաք որ այս պաշտօնը ամենակարեւոր է մարդուս. վասն որոյ կխնդրեմ որ բարեհաճիք այս կէտիս վերայ խօսիք քիչ մը ըստ առողջաբանութեան։

— Այն մեծ պաշտօնին վերայ քիչ մը առաջ խօսելէս կհետեւի որ հիւանդութիւնը մարդուս կեանքը պահպանելու համար պէտք եղած պիտոյքներուն առաջինն է, վասն զի անով ոչ միայն ապականեալ կամ անդարար յատկութիւնն կորսնցնող արիւնը կըմաքրուի այլ և բոլոր մարմինը կանանիսյն պատճառին համար էր որ վերը ըսինք թէ մարդիկ առանց ուտելու, խմելու քանի մը օրերով ապրիլ. բայց առանց հնչելու անկարելի է որ երկու վայրկեան ապրին։ Ու քանի որ անոր գլխաւոր պաշտօնն ապականեալ արիւնը մաքրել է, ուստի ըստ առողջաբանութեան մէկ առաջին խընդիր մը ծնուանդ կառնու թէ, պէտք է որ հնչած օդերնիս պարզ, և մաքուր ըլլայ։

6. Մաքուր օդ ըսելով ինչ պիտի հասկնաք։

— Այսինքն օդին տարրերուց քիմիական ճիշդ համեմատութիւնը, որով հետեւ եթէ հնչած օդերնիս մաքուր է, կրնայ կեանքը պահել. ընդհակառակն եթէ իր քիմիական բաղադրութեանցը մէջ փոփոխութիւն մտնէ, եթէ իր տարրերըքներէն զատ պարունակէ զանազան վնասներ, կազեր, մեծապէս կընթանայ մարդուս առողջութեանը և հետեւաբար կեանցը։

Այսհէց ի զատ պէտք է որ մարդս զգուշանայ, այն ամեն պարագաներէն որոնք արգելք կըլլան օդին աղատաբար թոքերուն մէջ մտնելու, այս կէտը աւելի բացատրելու համար կըսեմ թէ ծնողք կպարտաւորին զգուշանալ, որ չըլլայ թէ իրենց զաւակներըը պատճառ տեղնին գլուխնին բոլորովին վերմակնուն մէջ առնուն, այս պիտի փոքրիկ անզգուշութիւն մը պատճառ է արեան ապականութենէն յառաջ եկած այն ամեն տեսակ հիւանդութիւններուն որոնք մարդուս մարմինը բոլորովին կակարացնեն, ինչպէս է խոյլք պարանոյի (սըռաճա) կոչուած հիւանդութիւնը որն որ յառաջ կուգայ գլխաւորապէս խոնաւութենէ և

անմաքրութենէ ։ Օգուշանալու են մանաւանդ մայրերն որ ողջիկներուն հագուստը բոլորովին թոյլ ըլլայ ։

Աւստի կարճ խօսքով հոս արժան կը համարիմ յառաջ բերել այնվեպ սակաւ Քօֆէն կանանց ժանտախտը, որն որ օդինը՝ Թոքերուն մէջ ազատաբար մտնելու կամ չղջան ընելու արգելք ըլլալէն զատ, անոնց մեծնալուն և կատարեալ վիճակն առնալուն մեծապէս կարգիլէ և հետեւաբար ծընողաց կուտայ կարծրի զանազան տեսակ յառաջի հիւանդութեանց, որոնց մէ միայն մէկն յիշելու բաւական կը սեպեմ, այն է նոյնինքն Թոքախտը (վերեմ), որն որ աւելի կանանց համար է, որովհետեւ բժշկական փորձերն ամենայն կերպով կատարուցանեն թէ այս հիւանդութիւնը աւելի կանանց մէջ կգտնուի ։

7։ Արդուս չնչած օդը մաքուր ըլլալու համար ինչ պէտք է ։

— Պէտք է որ միշտ նորոգուի, այսինքն չնչած օդերնիս միշտ փոխուելու է. ուստի այս ալ մեկ երկարտեղ խնդիրը կրնայ սեպուիլ ըստ առողջապահութեան թէ մեծ զգուշութիւն ընելու ենք նստած, գործած և պառկած տեղերնուս մէջ չղջան ըլլած օդեն։ Ինչ է չնչածնիս այն մեծ փութեանց մէջ. երբոր 6—7 ժամ հաբիւրներով անձինք միատեղ ժամանակ կանցնեն, ինչ են այն Պալ կուտածները, բոլոր տունը մարդուս առողջութիւնը աւելցայն կերպով վնասող մեծամեծ պատճառներ են, այո, հոն է որ մարդս կաղտականի ոչ թէ միայն ֆիզիկապէս, այլ և բարոյապէս. խեղճ երիտասարդներ, ձեր կիրքերը մեկ քանի վայրկեան խաբելու և գոհ ընելու համար, ամիսներով հիւանդ կը պահվիք. կուտաք ինքզինքնիդ գլուսաձնոց, ուստի կվազէք այնպիսի գլուսատեղերը, խնդալով և ուրախ ներս կմտնէք, բայց առաւօտուն քսակնիդ պարապ, դէմքերնիդ տխուր գտնէն գուրս կելնէք, և ինչ աւելի, մեկ երկու օրէն ալ գեղավաճառին վազեցէք։

Պէրէի եւ Սոլ։ Նգիպտոս
10 Մարտ 1861։[1]

Ընդկաստանի մէջ Մ. Լինկ դիտած է որ շատ մարդոց շահը բամպակի մշակութենէն կախեալ ըլլալով վտանգի մէջէ, այս ալ ոչ թէ նիւթապէս միայն, վասն զի ամպկնայ, բամպակի գնահատումը շահութիւնը Ամերիկայէն արեւելք փոխադրելէն ծագած Ընդհանուր և Ընդկաստանի վաճառականութեան ունեցած յարաւոր շահուն խորը թափանձելը, այլ բարոյապէս ալ, վասն զի, այն նպատակը որուն համար որ Աբրահամ Գոհ եղաւ, բայց որուն համար Ընդկաստանի պաղթականութիւնները զոհեց և այն չափ միլիոններ ջուրի պէս թափեց, գերութիւնը և ազատութեան նպատակը կըսեմ որ միայն այս հարձումէն կախեալ վտանգի մէջ կերեւայ թէ արդեօք Ամերիկայի վտանգը Ընդհանուր պատերազմ մը պիտի սեպուի. եթէ ազատութեան յառաջ բերած բամպակը գերութենէ յառաջ բերածէն աժան ծախուի և այն աստեն, միայն ազատութեան իրաւունքը պիտի ստացուի. այս մեծ նպատակը անհատական ձեռնարկութիւնը կրնայ որոշել. բայց և այնպէս կառավարութիւնն ալ խել մը պարտաւորութիւններ ունի ընելիք որ զանոնք անհոգ կերպով՝ ի գործ չպիտի դնէ, Ինէ այս երեւելի քաղաքագէտին կեանքը երկարի և իւր առողջութիւնը գտնէ, այն աստեն վստահ կրնանք ըլլալ որ այնպէս դրամական օգնութիւններ պիտի ցուցուի Ընդկաստանի համար որ յանձնապատում բամպակ մշակողը

[1] (Հայաստանաց եւ վերջ. տես Թիւ 9.)։

և իւր կուսակից գրամատէրերը այն կացութեան մը մէջ պիտի դնէ, որ գործակալաց յարուցած որևիցէ տագնէլքներուն առաջը գլուխ չպիտի ծռէ և կը յուսանք ալ որ հում բամպակի հարկը այնպիսի կերպով կարգադրուի որ կառավարու թեան չհրը ըլլայ այս վաճառքին խիստ մեծ քանակութիւնները նաւուն քով իջեցնելու. Քուինչլանտի և Օստրալիայի մէջ տեղական կառավարութիւնը ապագայ հինգ տարուան մէջ գալիք ամէն մէկ բամպակի բեռին վրայ առատ չնորհ ըրած են. առանց Ընդհատումի կամ Տատ. կոտանի համար տանիկ չնորքներ ընդելու, պեռ եւս օրէնագիտը կարգ. ղութիւն ունի պաշտպանել մշակը, իւր աշխատութեան դաշտին մէջ ունեցած անտեղի ծախքերէ և հարկապահանջութիւններէ, որչափ ալ իւր քաղաքականը կառավարութեան հողերը ըլլան մշակութեան համար. մշակը իւր աշխատութեան անյաջող տարիներու մէջ չկարենալով իւր հարկերը վճարել, գինքը կը ձնշեն. հարկերու պարտքը գեղջուկին յոյսը և քաջութիւնը կը կործանէ, և շատ անգամ անգութ հարկապահանջներու և վաշխառուներու անօգնական զոհ կըլլայ. ա նոր նիւթական վիճակը գերիւմը ուեւ լի գէշ կըլլայ: Ուստի Ընթօմսիմիներու ալ նայելով, կպաշտպանեմ որ չափաւոր փոխատրութեան հարկ մը այն չափ հարստահարիչ չէ, որչափ տասանորդ կամ երկրահարկ, և այս սկզբանը վրայ հիմնեալ կարգադրութիւն մը արեւելքի մէջ մշակութեան յառաջադիմութեան նպաստաւոր կրնայ ըլլալ մանաւանդ բամպակի մշակութիւնը: Կսուի նաև թէ փոխատրութեան հարկը թէ չնորհք մ' եղած պիտի ըլլայ, և թէ արեւելեան կառավարութիւնները փոխատրութիւն չառ ընելու վիճակին մէջ պիտի դնէ, փոխադրութեան ներքին միջոցները պիտի դիւրացնեն և հեռաւոր բնակութիւններուն մէջ ամենէն աւելի պահանջուելիք բերքերուն մշակութիւնը պիտի դիւրացնեն և աւելցնեն: Վագըններու և ուրիշ առանձնաշնորհ առարկաներու մինչեւ հիմայ իրենց վայելած օգուտները պակսելու տեղ, այս կանոնը աւելն հաղ, ամէն առանձնաշնորհ հաղերուն պահպանիլը պիտի ընէ և առանկով առանց բացառութեան բոլոր հողերուն վրայ գանուած բերքերուն մէկ մասին միայն հարկերէն մեծ գումար մը կառավարութեան անտուկնեռուն մէջ պիտի հոսէ:

Աֆրիկային ելած չորս ու կէս միլիան բեռ մաքուր բամպակը, քանակութիւն մը՝ որուն փոխանակը ուրիշ տեղ ելլալու քիչ յոյս ըլլալով կներկայացնէ անհուն խառմ մը բամպակ որ չորս միլիոն "Ֆօնտս" նուազ ծանրութեամբ սեմմերուն մէջ ժողուած է, այս անհուն քանակութիւնը ժողվելը բամպակ մշակողին ամենամեծ դժուարութիւն մը կներկայացնէ, որն որ հարկատահանջէ անվախ ըլլալով Աֆրիկայի մէջ կսերմանէ և կը մշակէ մեծ աւելորդ մը անանկ որ հաւաքելու գործողութիւնը ամենամեծ դիւրութեամբ և տրագութեամբ կը կատարի, չատ առատ ըլլալուն աղագաւ, գերին այն աւելորդէն կընտրէ ինչ որ ամենափոքր ֆիզիկական զօրութեամբ կրնայ ժողվուիլ, ջղային հոգնութիւն կամ թեւը որուշեալ չարմար մակերեսոյթ մը վեր է, և վարի ճնացած հաւքութիւններն ալ տղոցը ձեռքը ձգած է. այս դիւրութիւնները որ իսկոյն բիացան անցնուելու անհուն քանակութիւն մը բերք կպատրաստի ամենափոքր աշխատութեամբ, դրամագլուխ և աշխատութիւն անժողովուրդ տեղւոյ անք կհրապուրի, որով ամայի տեղւոյ անքը մարդաշատ և բեղմնաւոր կըլլան: Բամպակի պահանջումը չատ ըլլալուն համար, արքունեաց

գործակալաց փոքրագոյն աստիճանի մը լինելը փափաքելի է, և կարելի եղած չափ լայն երկիր մը ազատ թողուելու է փոխագրութեան համար քանակութիւնը չատցընելու ազագաւ. Ընթերցելեան իշխանութեանց աւանդական կանոններուն նայելով, ազգատ ու երկյատ մշակը իւր շահը և զինը կհաշուէր սերմ սերմանել համարձակելէն առաջ. իւր կարողութենէն վեր եղած աւելորդ հարկատուութեան վտանգին մէջ զինքը չկրնալ դնել և այս հարկի ենթակայ ըլլալ աւելորդին վախը բնականաբար սերմանելու չափ մը կզուցընէր և հետեւաբար ալ անյաջող տարիներու մէջ հնձոց սակ։

Համպակ գործարանողաց շահերը ազատ բամպակ մշակողներուն ընկերական կացութեան և նիւթական յաջողութեանց հետ զօրութեամբ միացած է, բայց ասով գործարանողին զգկանք մը ընել չէ և Ընդհանուր Վաճառականի և Տաճկատոհմի կայսերական շահերը բամպակի վտանգէն ծագած դժուարութեանց յառաջը առնելու ջանքերուն վախճանովը ու նիւթովը յարած է, մարդկութեան ընկերական շահերը, ազատութեան և գերութեան ապագայ ճակատագրին վրայ ծանրացած ջանքերուն վախճանովը քեռեալ է։

Հօնարա 6 յունիս Ընդհանուր Ընորհաց նպատատ գրամոյն ընդհանուր ժողովին վերջին նատին, Հօրա Ամերիքֆէրդ տը Լեսթրիք գահերեցի, մէկ քանի որոշումներ ընդհանրապէս ընդունուեցան. հետեւեալ Բ. որոշման օրինակն է որ Մր. Բրօֆըրա առաջարկեց Կիրկ Հոգուարի օգնութեամբը. Թէ Ընորհատանի մէջ բամպակի տնկոց մշակութեանը վրայ եղած հետեւեալ ծանուցագիրը հոս տեղ (Հօնարա) գտնուող Տաճկաց դեսպանին ներկայացնայ և Թէ հետեւեալ ազնուականները և պարոնները խորհուրդ մը կազմեն այն գրոյն ներկայանալուն և ընդունել պատասխան, որ Տաճկաց պաշտօնեան ասկէց ետքը ըստ հրահանգաց իւր կառավարութեանը տայ և զօրութիւն ալ ունենայ այնպէս քայլեր առնել որպէս խորհուրդը յարմար պիտի դատէ, այս տեղ (Հօնարա) գտնուող վաճառական և գործարանող դասերը չահել Ընորհայ և սուրբ Տեղեաց մէջ նիւթական յառաջադիմութեան համար և գուարը ստիպելու համար որ այս յառաջադիմութիւնները չահաւոր ընէ. հասկցուած ըլլալով որ վերոյիշեալ խորհրդոյն Ընորհաց մէջ յառաջադիմութեան համար պատասխանութիւնն է, երկու պաշտպան կողմանց մէջ հասկցողութիւնը յառաջացընել, ամենատարած տեղեկութիւնները հաւաքել և այս տեղ (Հօնարա) գտնուող վաճառական և գործարանող դասուց, որպէս յարմար դատուի նայնպէս ներկայացընել զայն, բայց ոչ իբրեւ խորհուրդ, որ և իցէ հայեցուածոց մէջ մաս ունենալ կամ որ և է մաս ստորագրութեան։

* * *

ԾԱՆՈՒՑՄՈՒՆՔ

Պատիւ ունիմ ծանուցանել Ընդ. հասարակութեան, որ 1862 Յունվարէն սկսեալ Ամասիոյ Ղազնոյն կ. Պոլսոյ համար ստորագրութեան տեղին է Մահմուտ փաշայի վերի ծարը Վաճըլար խանը թիւ 4 Հանդիսաց գործակալութեան սենեակը։

Ամասիոյ Ղազնոյն տարեկան գինը վճարելու համար բամանորդաց ներկայացուել Ընդորրագիրներն այսու հետեւ ստորագրուած պիտի ըլլան Վեր. Պ. Վարդապետի Վաղեմի աշակերտներէն Մեծապատիւ Գէկեան Թոդեոս ազան, որն որ ապահովաբար յանձն առած է Ամասիոյ Ղազնոյն գործակալութեան պաշտօնը։

Վանական և կծանուցուի Ընդ. հատարակութեան որ Դեր. Գ. Վարդապետին ուղարկելիք որեւէցէ գրքոյթին և նամակ առ Թադէոս աղայ Պէկեան պիտի յանձնուի և իրեն հետ տեսութիւն ընել ուզողն կրնայ զանի գտնալ մինակ երեքշաբթի և ուրբաթ օրերն ժամը 5 էն մինչեւ 7 ը մեր գրատունեակը։

Ըսուս ամենայնիս կծանուցանեմք միանգամայն նաև սիրելի աղգայնոց որ այսու հետեւ Խալիլեան ապարանէն եղած ամեն տեսակ գիրքերն պիտի ծախուին միայն մեր գրատունեակը։

ԳԻՐՈՒՆ ՀԱՅՏԱՏԱՆԻ

ՀԱՆԴԷՍ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԲՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԵՒ

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԵԱՑ

ՀՐՋԱՆ ՎԵՑԱՄՍԵԱՑ

Հայ գրականութեան մէջ այսպիսի նոր Հանդէս մ՚ալ ուրախալուն ուրախութիւը տալու մեծ երանութիւնն կունենամ. որպ օգտակարութիւնն ամեն ընթերցող կրնայ մակաբերել այս վերնագիրը կարդալով. ուստի կհրաւիրեմ հայրենասէր ընթերցասէրներն, որոնք ի քաջալերութիւն աշխատասիրողաց ձեռնտու ըլլան իրենց բարի սովորութեանցը հաւեմատ և հետևաբար բաժանորդ գրուելը բաւէհաճին։

Գարուն Հայտատանին հրատարակուիլ սկսած է 1852 փետրուար 5 էն սկսեալ Օմիւռնիոյ մէջ և որոյ երկու թիւերն ալ ստացած ենք։ Վճարման գինն է 8 ֆրանգ։ Լմեն ամսուն 5 ին և 20 ին մէկ թերթ։

Աստրագրութեան տեղերն են.

Օմիւռնիա Վաստակասիրաց Թանգատան . . .

Իսկ Կ. Պոլիս. Նոր–կամուրջին գլուխը Գալէնտէրեան խաչատուր աղային։

ԱՒԱՓԱՆԿԱ

Կոպէնհագոնի բռնաւոր ի հինգ տարուան։

Տղայ Ի խաչիկեան Տպարան. 1862. Մարտ։

Յօրինեալ Խորէն Վրդ. Պալեան։

Կծախուի 80 ղուրուշ գինով։

ԹԸՏԵՐԱԿԱՆ

ԽԱՂ ՄԸ

ՉՈՐՍ ՕՐԻՈՐԴ

ԿԱՄ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԷՐՔ

ԵՒ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՏԵԱՑՔ

ՅՕՐԻՆԵՑ

ՆԵՐՍԷՍ Ս. ՄԷՋՊՈՒՐԵԱՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՓԻՒՐՃԵԱՆ

1862

Այս գրքոյկին բարի նպատակը և ոչին գեղեցկութեանը, կարծեմ թէ բաւական պիտի ըլլան, ուստի մնասէր և ընթերցասէր Ազգայինք իրեն գրաւելու, որպ և աշխատասիրողին ալ քաջալեր յորդոր մը տուած պիտի ըլլան աւելի ընտիր գործոց ձեռնամուխ ըլլալու ի յառաջադիմութիւն և ի պարծանս սիրելի Ազգին։

Լմեն գրավաճառաց քով կծախուի 10 ղուրուշ գնով։

ՐՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՒ 5. ՓԵՏՐՈՒԱՐ 14.

ԱՋԳԱՅԻՆ

1. Բանք վարագայ առ Նահապետ, և արձագանք Նահապետին։

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ

2. Հաւատոյոյ թիւնք ի վերայ կենդանական զօրութեան և ի վերայ տահմանի կենդ։
3. Օգտակար խօսակցութիւնք։ Խօսակցութիւն չորրորդ և հինգերորդ։

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

4. Պէրքէթ եղ Սատ։ . . . . . Շարունակութիւն և վերջ։
5. Ծանուցմունք. . . . . .

ՕՐԱԳՐԻՆ ՊԱՏՄԱՆՆԵՐԸ

1. Կ ՒԼԻԿԻԱ անուն ոյս Հանգիստը հիմակու հինայ տարին երկու անգամ կհրատարակուի։
2. Տարեկան գինը կանխիկ 100 զարուշ է։
3. Դարձ խրկուելիք օրագրներուն համբուն ծախքը առնողին վրայ է։
4. Սորագրութեան տեղերն են՝

   ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ. Հանգիստ դործակալութեան տեղին է Պահճաս բաղչին վերի ծայրը Գալըճլար խանը դրան մէջը սենեակը թիւ 4։

   Անդրիանուպոլիս. Թարթս աղա Յովհաննէսեան։

   Սամսոն. Խաչատուր աղա սալըճեան։

   Պրուսա. Կիւմիշ օղլու Մահտեսի Դանիէլ աղա։